

De Westerse Wereld

De Westerse Wereld

**Vijf eeuwen politieke en culturele
dominantie**

Peter Franken

***'L'histoire est une suite de mensonges
sur lesquels on est d'accord'
Napoleon Bonaparte***

Schrijver: Peter Franken
Coverontwerp: Peter Franken
ISBN 9789464920697
© Peter Franken

Inhoud

Voorwoord

1 Revolutionair Frankrijk	8
De revolutie van 1789	8
De Eerste Republiek	34
2 Frankrijk in de 19^e eeuw	47
Het postrevolutionair tijdperk	47
Het land in oorlog	54
Europa onder Napoleon	59
Restauratie	71
3 Het westen en de islamitische wereld	81
De Ottomanen	83
Koloniën en protectoraten	95
Aardolie als politiek machtsmiddel	100
4 Latijns Amerika	118
Ontdekking en kolonisatie	118
De weg naar onafhankelijkheid	135
Moderne tijd	155
5 Koloniaal Afrika	180
Kolonisatie en exploratie	180
Het continent wordt opgedeeld	194
De koloniale tijd 1900-1960	202

6 Koloniaal Azië	228
Proloog	228
De koloniale periode	231
Het post koloniale tijdperk	258
7 Het rijk in de periferie	279
De christenheid migreert noordwaarts	279
Ontstaan van het Groot Russische Rijk	286
De 20 ^e eeuw	295
8 De joodse eeuw 1850-1950	303
9 Einde tweede millennium CE	345
Oorlogen en hun gevolgen	345
Het derde millennium CE	364
Appendix I Patriotten en bevrijders	373
Appendix II Het interbellum als spiegel voor het heden	383
Eindnoten	398
Inhoud overige delen	426
Complete bibliografie	427
Over de auteur	432

Voorwoord

De 16^e eeuw wordt ingeluid met twee ‘contactmomenten’ die in terugblik het begin van de globalisering en de verspreiding van de westerse civilisatie over de gehele aardbol vormen. Het betreft de komst van Columbus in Amerika waarmee een einde kwam aan het isolement van dit continent. En in mindere mate de tocht die Vasco da Gama tot in de Indische Oceaan bracht waarmee Europa rechtstreeks in verbinding kwam te staan met het Verre Oosten.

Het vormde de opmaat tot vijf eeuwen politieke en culturele dominantie die, tenminste aan de oppervlakte, de gehele wereld een sterke eenvormigheid heeft gegeven. In de uitgave *Het christendom, geschiedenis van een civilisatie* is dit voor een deel al besproken, vooral vanuit de christelijke optiek. Christendom, christenheid en westerse cultuur gingen immers eeuwenlang vrijwel hand in hand. In dit boek wordt hierop voortgeborduurd waarbij behalve aandacht voor het post-christelijk denken van na de Verlichting en de Franse Revolutie de rol van het fenomeen kolonisatie centraal wordt gesteld.

Een derde uitgave getiteld *Het jaar C Era Fascista, een eeuw totalitarisme en fascisme* completeert dit drieluik over de geschiedenis van het Westen. In de 20^e eeuw was het niet zozeer religie als wel een drietal ideologieën dat model stond voor de genoemde politieke en culturele dominantie. Met name het communisme leek hard op weg om het christendom van de troon te stoten als uitgesproken millenaristische massabeweging.

In 2023 is van die dominantie van de westerse wereld niet veel meer over maar zijn we via een periode van grote politieke en maatschappelijke veranderingen en een tweetal wereldoorlogen aangekomen in een tijdsgewricht waarin verschillende grootmachten tegenover elkaar staan, opnieuw of nog steeds. Rusland en China streven naar gebiedsuitbreiding en grotere economische macht en dat leidt tot reactie van de kant van het Westen en dus tot confrontatie. Ditmaal in een nucleaire wereld. Tezelfdertijd is er de confrontatie van de westerse met de islamitische wereld die tot wereldwijde spanningen leidt.

Door het verloop van de geschiedenis langs de besproken sporen te volgen kan nieuw licht worden geschenen op de huidige problematiek.

Peter Franken

Rotterdam, september 2023

1 Revolutionair Frankrijk

De revolutie van 1789

Zoals de Reformatie achteraf gezien de bepalende gebeurtenis van de 16^e eeuw is geweest, waarvan de politieke en maatschappelijke gevolgen mede vorm hebben gegeven aan de westerse wereld in de eeuwen erna, zo geldt de Revolutie van 1789 als een waterscheiding tussen twee tijdperken. Dat de revolutie in Frankrijk na de Restauratie zou kunnen worden afgedaan als een toevallige oprisping waarna de continue ontwikkeling zijn loop kon hernemen, is geen houdbare opvatting gebleken. De westerse wereld was er definitief door veranderd al kon dat pas later in terugblik objectief worden vastgesteld. Iets dergelijks zou later opnieuw het geval zijn met de Tweede Wereldoorlog, het spreken over een periode 'ervoor of erna'.

Voorafgaand aan een overzicht van de gebeurtenissen die begonnen met de bestorming van de Bastille op 14 juli 1789 en later het begin van een revolutie bleken te zijn geweest, een korte schets van de achtergronden en omstandigheden ten tijde van het Ancien Régime, de gebruikelijke aanduiding voor de regering van de Bourbons en in het bijzonder die van Louis XVI.

Renaissance en Verlichting

De Renaissance is een laatmiddeleeuwse culturele beweging die begon in Italië in de veertiende eeuw en zich in de volgende eeuwen verspreidde over het grootste deel van Europa. De Italiaanse humanisten die de term *rinascita* (Frans: *renaissance*) introduceerden, meenden dat na een periode van verval, de middeleeuwen, een nieuwe gouden eeuw was aangebroken, die niets minder was dan een wedergeboorte van de verworvenheden van de klassieke oudheid. Moderne historici zien echter op heel wat gebieden geen scherpe breuk met de middeleeuwen en benadrukken dat er eerder sprake was van continuïteit en verdere ontwikkeling van processen die al in de middeleeuwen waren begonnen.

De invloed van de renaissance deed zich vooral gelden waar het ging om het denken en voelen van de elite. De intellectuele elite ontwikkelde een levensstijl die zich aan het religieuze onttrok. Dit proces wordt secularisering genoemd. De nieuwe, seculiere levenssfeer werd vooral zichtbaar gemaakt in de kunsten en de letteren. Centraal stonden vra-

gen op het gebied van de moraal en de vraag naar de plaats van het individu in de samenleving.

De betekenis van de renaissance wordt hoofdzakelijk zichtbaar in de sterk veranderende opvattingen op het gebied van smaak en stijl, fatsoen en decorum, opvoeding en onderwijs.

Vele middeleeuwse – christelijke – waarden werden in twijfel getrokken. Waar de middeleeuwers armoede, contemplatie en kuisheid hadden verheerlijkt, spoorde de renaissancegeest aan om bezit te verwerven, actief deel te nemen aan het maatschappelijk leven en van het leven te genieten. Het middeleeuwse mensbeeld was fatalistisch en pessimistisch: de mens was zondig en afhankelijk van de genade Gods. De renaissance plaatste hier een optimistisch mensbeeld tegenover waarin het vermogen tot zelfontwikkeling en zelfbeschikking centraal stond. De afhankelijkheid van de clerus wat betreft het zielenheil was geen vanzelfsprekendheid meer. Dit verschil kan duidelijk worden gezien in de verschillende levensmotto's. Zo is het levensmotto van de mensheid in de middeleeuwen: *memento mori*, een Latijnse spreuk die ruw vertaald kan worden naar: gedenk te sterven. Middeleeuwers hielden zich veel bezig met de dood: ze moesten goed leven en veel biechten zodat, als de tijd zou komen, ze volledig waren voorbereid op de dood en in de hemel terecht zouden komen. Hiertegenover staat het motto van de renaissance: *Carpe diem*, vertaald naar pluk de dag: een mens moest proberen het beste van zijn leven te maken.

De Verlichting was een cultureel-filosofische en intellectuele stroming in Europa die ruwweg samenviel met de 18^e eeuw. In deze periode ontstond een beweging van intellectuelen die gericht was op bevordering van het gebruik van de rede. De Verlichting gaf zodoende een impuls aan de wetenschap en bevorderde intellectuele uitwisseling. De propagandisten ervan bestreden het bijgeloof, rechtsmisbruik in kerk en staat, intolerantie, en kwamen op voor zekere grondrechten. De Verlichting gaf aanleiding tot ingrijpende verandering van de samenleving door middel van individualisering, emancipatie, feminisme, secularisering en globalisering. Het gelijkheidsbeginsel, de mensenrechten en de burgerrechten zijn er uit voortgekomen, net als liberalisme, socialisme en anarchisme. Als concreet voorbeeld van een product van deze 'nieuwe wind' geldt de constitutie van de Verenigde Staten, een jonge republiek met verlichte ideeën. De grote klap komt aan het einde van de 18^e eeuw met de Franse Revolutie. Dat is niet zomaar een omwenteling in een willekeurig land, maar een politiek-maatschappelijke aardverschuiving in de superpower van die tijd. Frankrijk was het Europese land met veruit de grootste bevolking en

zijn politieke invloed strekte zich uit tot ver buiten de grenzen. Belangrijker nog was de voorbeeldfunctie op cultureel gebied. Frankrijk was in alle opzichten toonaangevend. Dat juist daar de gevestigde orde omver werd geworpen en na een interim-periode de staatsvorm veranderde van koninkrijk in republiek, zond schokgolven door het gehele continent.

Ancien Régime

Medio 18e eeuw was Frankrijk een land dat vooral nog steunde op landbouw, nijverheid en met name industrie droegen nauwelijks bij aan het nationaal product. Het bestuur was sterk gedecentraliseerd en in veel streken gold gewoonterecht waardoor het ondoenlijk bleek om tot een min of meer uniforme rechtspraak te komen. Ambten werden gekocht of verkregen door overerving. Formeel was de macht van de koning absoluut maar in de praktijk vormden de parlementen een krachtige tegenmacht. Deze colleges waren geen wetgevende vergaderingen zoals parlementen in een democratie, maar hadden het recht door de kroon uitgevaardigde wetten te beoordelen en te bekrachtigen. Door die ratificatie te weigeren en de wet terug te sturen ter verbetering of inhoudelijke aanpassing konden de parlementen elke poging tot centralisatie en modernisering lange tijd frustreren. De leden van een parlement maakten allen deel uit van de clerus en de adel en probeerden vooral de eigen voorrechten in stand te houden ten koste van de niet bevoorrechte Derde Stand. Desondanks waren de parlementen niet impopulair onder de bevolking omdat ze gezien werden als barrière tegen ongerijmd despotisme van de kroon.

Louis XV probeerde de macht van de parlementen sterk in te perken maar overleed korte tijd later, nog voordat hij deze poging tot modernisering een vervolg kon geven. In 1774 werd hij opgevolgd door zijn onervaren 19-jarige kleinzoon die als Louis XVI zou regeren tot hij op 10 augustus 1792 werd afgezet.¹ De nieuwe koning probeerde de onrust, die was ontstaan nadat Louis XV de parlementen had ontbonden en vervangen door nieuwe rechtshof, te bezweren door de maatregelen van zijn voorganger direct ongedaan te maken. Dat werkte averechts want de parlementen, en vooral dat van Parijs dat bevoegd was in een gebied zo groot als half Frankrijk, waren door deze episode alleen maar gesterkt in hun voornemen de macht van de kroon te frustreren en alle nieuwigheden die de belangen van de Eerste en Tweede Stand zouden kunnen schaden zoveel als mogelijk te blokkeren.

Behalve deze strijd om de macht speelden er grote financiële problemen. De Zevenjarige Oorlog (1756-1763) was voor Frankrijk zeer

ongunstig verlopen, vooral in de strijd om de wereldmacht met Engeland. Vrijwel alle overzeese gebiedsdelen waren voor Frankrijk verloren gegaan waaronder Nouveau France in Noord Amerika. De oorlog had veel geld gekost en daar bovenop kwam het verlies van inkomsten uit de koloniën. Bovendien was er vooral binnen de Europese verhoudingen sprake van prestigeverlies. Uiteindelijk zou het tot de 20^e eeuw duren vooraleer beide landen tot een politieke verbintenis kwamen, al was daar wel een gemeenschappelijke tegenstander voor nodig.

Het verlies van Nouveau France was een directe aanleiding voor het land om steun te geven aan de opstandige Amerikaanse koloniën tijdens de Onafhankelijkheidsoorlog (1775-1783). De inmenging van Frankrijk in dit conflict heeft in grote mate bijgedragen aan de nederlaag van de Engelsen en de stichting van de Verenigde Staten.

In hoeverre men daarmee een Trojaans paard heeft binnengehaald is moeilijk te zeggen. Het feit dat de burgers in dominions die onder bestuur stonden van de Engelse kroon zomaar hun koning konden af danken en voor zichzelf konden beginnen als modern vormgegeven republiek moet vele kritische Fransen te denken hebben gegeven. Verder bracht de deelname aan de Onafhankelijkheidsoorlog de staat nog dichter bij een bankroet.

Het decennium voorafgaande aan de voor het regime van Louis XVI fatale datum 14 juli 1789 werd beheerst door een machtsstrijd tussen de parlementen en de regering die vooral werd uitgevochten over belastingen en van de kant van de clerus en de adel over het in stand houden van privileges.

In 1786 presenteerde minister van financiën Calonne een ambitieus plan aan de koning. Nadat hij hem had overtuigd van de noodzaak en wijsheid hiervan werd de volgende stap overwogen: hoe krijgen we de parlementen zover dat ze het accepteren en ratificeren? Het driestapten plan voorzag daar feitelijk al in. De derde stap betrof het beïnvloeden van de publieke opinie en het 'masseren' van belangrijke vertegenwoordigers van de clerus en de adel. Dat was geen overbodige luxe, de eerste stap hield namelijk een geheel nieuw belastingsysteem in, een belasting in natura die alle landeigenaren werd opgelegd op het moment na de oogst. Vrijstellingen, geheel of gedeeltelijk, werden niet verleend. Daarmee verloren de Eerste en de Tweede Stand belangrijke privileges. De adel hield graag vast aan de gedachte dat ze verantwoordelijk was voor de verdedigen van het koninkrijk, zij betaalde in bloed en was derhalve vrijgesteld van het betalen in geld. Maar dat was inmiddels, met de moderne wijze van oorlog voeren, iets van lang geleden. Men mocht wel een zwaard blijven dragen maar er

hoefde echt niet meer voor koning en vaderland gevochten te worden, althans niet als exclusieve plicht. Toch sloot dat niet aan bij de perceptie van veel leden van de adel, in de hand gewerkt door de wijze waarop het leger werd geleid. Uitsluitend edellieden kwamen in aanmerking voor een commissie als officier, net als zovele andere baantjes was dit ook een kwestie van kopen of erven.

De clerus was feitelijk vrijgesteld van het betalen van belasting maar daar stond een vrijwillige gave tegenover. Die bleef echter ver achter bij de beoogde aanslag in Calonnes voorstel. Overigens was het vrijstellen van de clerus minder onredelijk dan dat van de adel. Het onderwijs en de zielszorg (toch een soort sociale functie) waren maatschappelijke taken die door priesters werden verricht. Er stond dus wel wat tegenover. Maar het enorme vermogen van de kerk in de vorm van bezittingen en inkomsten daaruit maakte wel duidelijk dat er veel aan de strijkstok bleef hangen.

Het tweede onderdeel van Calonnes plan was het opheffen van veel interne tolheffingen, het vrijlaten van de graanprijs, het opheffen van de corvée door mogelijk te maken dat deze werd afgekocht waardoor de te verrichten werkzaamheden gewoon uit de geïnde gelden betaald kon worden. Verder een belasting op officiële documenten, te vergelijken met de Stamp Tax waarover in de Amerikaanse koloniën zoveel te doen was geweest.

Als onderdeel van stap drie werd door de koning een Vergadering van Notabelen bijeengeroepen. Voordat alle nieuwe maatregelen effect zouden sorteren moest tijd worden gewonnen, minstens twee jaar en het vertrouwen van het publiek, en vooral dat van financiers, moest worden teruggewonnen. Een snelle procedure waarbij de Notabelen die waren benoemd uit vertegenwoordigers van de Eerste en Tweede Stand hun zegen zouden geven aan de plannen van Colonne, of feitelijk aan de wens van Louis XVI, moest de parlementen onder druk zetten zodat ook zij eindelijk eens een keer niet zouden dwarsliggen. De vergadering begon in februari 1787 en in mei was men nog geen steek opgeschoten, het masseren van de Notabelen was volledig mislukt.

Dat leidde tot een toenemende roep om het bijeenroepen van de Staten Generaal, een vertegenwoordigend orgaan van alle drie standen dat de koning van advies mocht dienen. De Staten Generaal waren mettertijd overvleugeld door de parlementen, ze waren voor het laatst bijeengekomen in 1614, het leek een eeuwigheid geleden.

In de Staten Generaal werd per stand gestemd waardoor de Derde Stand op voorhand in het nadeel was. Aangezien de Derde Stand in 1787 in maatschappelijk en numeriek opzicht de beide andere stan-

den veruit had overvleugeld, was dit niet langer acceptabel. De strijd die losbarstte had dan ook al gauw niet langer betrekking op de vraag of de Staten Generaal bijeen moesten komen, maar op een gewenste verdubbeling van de vertegenwoordiging uit de Derde Stand. En hoe er dan vervolgens gestemd zou worden. Indien er nog steeds per stand werd gestemd had die verdubbeling geen effect dus kwam de hoofdelijk stemming aan de orde. Belangrijk punt was ook hoe de Staten Generaal moesten worden samengesteld.

Wat uiteindelijk gebeurde was uniek in de historie van Europa. In alle delen van het land werden verkiezingen georganiseerd waarmee indirect per kiesdistrict uit alle standen vertegenwoordigers naar de Staten Generaal werden afgevaardigd.

Uit elk van de 234 districten werden vervolgens door de in de eerste ronde gekozen afgevaardigden acht leden afgevaardigd: twee uit de adel en de clerus, vier uit de Derde Stand, acht in totaal, wat natuurlijk op voorhand al voor een moeilijk handelbare 'Poolse landdag' dreigde te zullen zorgen. Tegelijkertijd werden de afgevaardigden verplicht hun grieven, wensen en verlangens kenbaar maken die vervolgens werden gebundeld in zogeheten cahiers waarmee hun acht vertegenwoordigers op pad waren gestuurd. In een aantal gevallen kwam de adel met alternatieve eigen cahiers. Vooraleer er opnieuw een landelijke verkiezing zou plaatsvinden met een zo hoog democratisch gehalte zou men in Europa moeten wachten tot zeer ver in de 19^e eeuw.

De Staten Generaal werden bijeengeroepen op 27 april 1789 in Versailles, de regeringshoofdstad en residentie van Louis XVI. De Eerste en Tweede Stand kwamen apart samen om zich te constitueren maar de Derde Stand verzette zich hiertegen. Alleen door gemeenschappelijk te vergaderen kon de numerieke gelijkwaardigheid in de praktijk worden gebracht, bij elke vorm van separate actie was de verdubbeling van nul en gener waarde. Het leidde al direct tot een patstelling aangezien de adel en de clerus vasthielden aan hun vermeende recht tot afzonderlijke representatie, gewoon omdat dat in 1614 ook zo was geweest. Uiteindelijk nam de Derde Stand het heft in eigen hand en besloot zichzelf uit te roepen tot de algemene vertegenwoordiging van het volk. Adel en clerus werden nadrukkelijk uitgenodigd zich bij de burgers aan te sluiten. In dit proces speelde de abt van Chartres Emmanuel Joseph Sieyès en belangrijke rol. In januari van dat jaar had hij enorme beroering weten te veroorzaken met zijn pamflet 'Wat is de Derde Stand' waarin hij nadrukkelijk stelling nam tegen elke vorm van privileges. Een natie, zo stelde hij daarin, werd gevormd door een gemeenschap van individuen die leefden onder een algemeen geldend

wettelijk gezag ('common law'). Elk privilege was daarop per definitie een uitzondering en als zodanig onwettig.

Het gehanteerde kiesstelsel maakte mogelijk dat leden van de Eerste en Tweede Stand verkozen werden in de afvaardiging van de Derde Stand en zodoende had Sieyès zich als klerikaal van een plek in de Derde Stand weten te verzekeren. Nu de twee andere standen zich afzijdig hielden wist Sieyès op onopvallende wijze zijn wil op te leggen aan de vergadering van de Derde Stand, gewoon door iedereen eerst te laten uitrazen en het heft in handen te nemen toen men in dood water terecht was gekomen. De vergadering van de Derde Stand was in feite op zichzelf al de Assemblée National, zo stelde Sieyès. Als de twee andere standen apart wilden vergaderen was dat hun zaak, de legitimiteit van de Assemblée stond echter niet langer ter discussie. En zo geschiedde, tot afgrijzen van het hof en de adel.

Met name op aandringen van zijn jongste broer de graaf van Artois en diens aanhangers probeerde Louis XVI het tij te keren door een Koninklijke Vergadering van de Staten Generaal af te kondigen. Toen de afgevaardigden van de Assemblée zich vervoegden bij hun vergaderzaal werden ze tegengehouden door de Nationale Garde, op last van de koning was de bijeenkomst van de Staten Generaal voorlopig geschorst. De clerus die intussen had besloten zich bij de burgers aan te sluiten, stond ook voor een dichte deur. Men week in allerijl uit naar een vervangende ruimte, toevallig een kaatsbaan in de buurt. Daar zwoer men plechtig bijeen te blijven tot de normale vergadering zou worden hervat. Doordat nu ook de clerus zich bij de burgers had aangesloten keerde het tij. De koning gaf zelf het laatste zetje door onverwacht toe te geven aan de druk en de adel op te dragen zich bij de andere standen aan te sluiten. De Assemblée National was een feit, zo leek het. Onder invloed van het hof bedacht de koning zich echter en in het geheim werden tegenmaatregelen voorbereid, met name door troepen met buitenlandse soldaten over te laten komen naar Parijs om een eventuele opstand te onderdrukken.

Aanvankelijk kwam het tot ongeregelheden die bloedig werden neergeslagen, volksmilities waren bezig geweest om tolhuisje te verbranden en in depots op zoek te gaan naar wapens. De onrust hield echter aan en toen men de Bastille probeerde te bestormen omdat daar een grote wapenvoorraad zou liggen, kwam het tot een ommekeer. Het garnizoen vuurde op de milities en er vielen vele doden. De opgeroepen Nationale Garde weigerde echter op het eigen volk te vuren en toen er een kanon werd aangesleept om de ophaalbrug te vernietigen gaf het garnizoen van de Bastille zich maar over. Het was 14

juli 1789. Achteraf wordt dit gezien als het begin van de revolutie. In werkelijkheid was het niet zozeer een politiek inhoudelijke omwenteling maar kon Louis XVI niet langer steunen op zijn gewapende hulp-troepen om het koninklijk gezag te handhaven. Het betekende het einde van de absolute monarchie en de Assemblée kon zich nu met de zaken bezig gaan houden waarvoor men bijeen was gekomen, de toestand in het land en dan vooral de financiën. Maar plotseling leek dat niet meer zo urgent, eerst moest een nieuwe grondwet worden opgesteld en binnen dat kader konden dan alle gewenste maatregelen worden vastgesteld.

De grondwetgevende vergadering

De Assemblée kon zich niet in alle rust gaan wijden aan deze belangrijke taak. In Parijs en kort daarop ook elders in het land brak grote onrust uit. Zoals eigenlijk altijd fungeerde de hoge broodprijs als aanleiding voor opstootjes en plunderingen, de oorzaak was het gevoel van eeuwenlange ten achterstelling bij de sociale bovenlaag. Feitelijk was dit de essentie van het feodale systeem dat nog immer in Frankrijk de maat der dingen was. Dat bood een aantal activistische afgevaardigden de gelegenheid een coup te plegen in de Assemblée. Tijdens de avondzitting op 4 augustus, een moment waarop men een relatief lage opkomst verwachtte, werden twee moties ingediend die beiden ertoe opriepen per direct de feodaliteit als maatschappelijk fundament af te schaffen. Als in een roes ging de vergadering verder met een reeks impromptu besluiten alsof men elkaar in revolutionair activisme naar de kroon wenste te steken. Niet alleen adellijke en klerikale privileges werden van tafel geveegd, ook de rechten van burgerlijke landeigenaren moesten eraan geloven. Toen de rook was opgetrokken was er van het bestaande systeem weinig meer over, zo leek het. De clerus kwam feitelijk zonder inkomsten te zitten en landeigenaren moesten maar zien dat ze nog betaald kregen door hun pachters die nu niet langer gezien werden als onderdanen. Wettelijk veranderde er feitelijk niet direct heel veel maar in de praktijk wel degelijk. De wet bepaalde de letter en voorzag in compensatie voor de verloren rechten, het volk negeerde dat en handelde zodoende in de geest van de afschaffingswet. Het zou tot een jaren durende onrust leiden, met veel geweld en vernielingen vooral op het platteland.

Van meet af aan was de Assemblée ervan overtuigd geweest dat aan een nieuwe grondwet een preambule vooraf diende te gaan, een generieke verklaring die richting gevend moest zijn voor de specifieke wetgeving die erop volgde. Op 26 augustus 1789 was het zover en

werd de Verklaring van de Rechten van de Mens en de Burger aangenomen. Deze luidt als volgt:

'De afgevaardigden van het Franse volk, in nationale vergadering bijeengekomen, beschouwen het onbekend zijn met, het vergeten of minachten van de rechten van de mens als de enige oorzaken van het algemeen ongelukkig zijn en de verdorvenheid der regeringen; daarom hebben zij besloten om de natuurlijke, onvervreembare en heilige rechten van de mens in een plechtige verklaring uiteen te zetten, opdat de gehele samenleving altijd over deze verklaring zal kunnen beschikken en zich haar rechten en plichten voortdurend zal herinneren; opdat de handelingen van de wetgevende en uitvoerende macht op ieder ogenblik met het einddoel van alle politieke bepalingen vergeleken en zo beter gecontroleerd kunnen worden; opdat de op eenvoudige en onweerlegbare principes gegroundveste eisen van de burgers in de toekomst steeds op het in stand houden van de grondwet en het algemeen welzijn gericht mogen zijn.

Bijgevolg erkent en verklaart de Assemblée National in aanwezigheid en onder bescherming van het Opperwezen, de volgende rechten van de mens en van de burger:

1 De mensen worden vrij en met gelijke rechten geboren en blijven dit. Maatschappelijke verschillen kunnen slechts op het algemeen welzijn gebaseerd worden.

2 Het doel van iedere politieke vereniging is het behoud van de natuurlijke en onvervreembare rechten van de mens; deze rechten zijn de vrijheid, het bezit, de veiligheid en het verzet tegen onderdrukking.

3 De oorsprong van iedere soevereiniteit ligt wezenlijk bij het volk. Geen instantie, geen individu kan gezag uitoefenen dat daar niet uitdrukkelijk uit voortkomt.

4 De vrijheid bestaat daaruit, alles te kunnen doen wat een ander niet schaadt. Zo heeft de uitoefening van de natuurlijke rechten van ieder mens alleen deze grenzen die aan de andere leden van de maatschappij het genot verzekeren van dezelfde rechten. Deze grenzen kunnen alleen bij wet vastgelegd worden.

5 De wet heeft slechts het recht handelingen te verbieden, die schadelijk zijn voor de maatschappij. Alles wat niet door de wet verboden is, kan niet worden verhinderd en niemand kan gedwongen worden te doen, wat de wet niet verordent.

6 De wet is de uitdrukking van de algemene wil. Alle burgers hebben het recht, persoonlijk of door hun vertegenwoordigers, aan haar totstandkoming mee te werken. Zij moet voor iedereen dezelfde zijn, hetzij ze beschermt, hetzij ze straft. Daar alle burgers in haar ogen

gelijk zijn, kunnen zij in gelijke mate toegelaten worden tot alle waardigheden, plaatsen en openbare ambten volgens hun bekwaamheden en zonder ander onderscheid dan die van hun deugden en talenten.

7 Niemand kan beschuldigd, aangehouden of gevangen worden dan in bij de wet bepaalde gevallen en in de vormen, die zij heeft voorgeschreven. Ieder die daden naar willekeur nastreeft, bevordert, pleegt of laat plegen, moet gestraft worden; maar iedere burger die door een wet wordt opgeroepen of gevangen, moet ogenblikkelijk gehoorzamen; door weerstand te bieden maakt men zich schuldig

8 De wet kan slechts strikte en weliswaar noodzakelijke straffen opleggen, en niemand kan gestraft worden dan door een wet die is vastgesteld en uitgevaardigd voorafgaand aan het delict en op wettige wijze toegepast.

9 Ieder mens wordt als onschuldig beschouwd tot wanneer hij schuldig wordt verklaard; daarom moet, indien zijn aanhouding onvermijdelijk is, ieder gebruik van geweld dat niet dient om de verdachte gevangen te nemen, van rechtswege streng onderdrukt worden.

10 Niemand mag vanwege zijn opvattingen, ook niet godsdienstige, worden lastig gevallen, in zoverre dat hun uiting de door de wet ingestelde openbare orde niet verstoort.

11 De vrije uitwisseling van gedachten en meningen is een van de meest kostbare rechten van de mens; iedere burger kan dus vrijelijk spreken, schrijven en drukken, behoudens en bij de wet omschreven gevallen, waarin hij van deze vrijheid misbruik maakt.

12 De waarborg van de rechten van de mens en van de burger vereisen een politiemacht; deze macht is dus ingesteld voor het voordeel van allen en niet voor het particulier gebruik van hen aan wie ze is toevertrouwd.

13 Voor het onderhouden van de politie en voor de uitgaven van de administratie is een algemene belasting noodzakelijk, zij moet gelijk worden verdeeld onder de burgers in verhouding tot hun middelen.

14 De burgers hebben het recht zelf of door hun vertegenwoordigers de noodzaak van een openbare belasting te onderzoeken, haar goed te keuren, de aanwending ervan te controleren en haar onderdelen, grondslag, invordering en duur te bepalen.

15 De maatschappij heeft het recht rekenschap te vragen aan iedere openbare ambtenaar voor zijn bestuur.

16 Iedere maatschappij waarin de rechten niet gewaarborgd zijn, noch de scheiding der machten is vastgelegd, heeft geen grondwet.

17 Aangezien het eigendom een heilig en onschendbaar recht is, kan niemand ervan beroofd worden, tenzij de openbare noodzakelijkheid,

wettelijk vastgesteld, dit vereist en onder voorwaarde van een rechtvaardige en van tevoren vast te stellen schadeloosstelling.'

De tekst is duidelijk geïnspireerd door de principes van de Verlichting maar er is ook goed gekeken naar de Amerikaanse Onafhankelijkheidsverklaring uit 1776, zo kort geleden nog maar:

'When in the Course of human events, it becomes necessary for one people to dissolve the political bands which have connected them with another, and to assume among the powers of the earth, the separate and equal station to which the Laws of Nature and of Nature's God entitle them, a decent respect to the opinions of mankind requires that they should declare the causes which impel them to the separation. We hold these truths to be self-evident, that all men are created equal, that they are endowed by their Creator with certain unalienable rights, that among these are Life, Liberty and the pursuit of Happiness. – That to secure these rights, Governments are instituted among Men, deriving their just powers from the consent of the governed, – That whenever any Form of Government becomes destructive of these ends, it is the Right of the People to alter or to abolish it, and to institute new Government, laying its foundation on such principles and organizing its powers in such form, as to them shall seem most likely to effect their Safety and Happiness. But when a long train of abuses and usurpations, pursuing invariably the same Object evinces a design to reduce them under absolute Despotism, it is their right, it is their duty, to throw off such Government, and to provide new Guards for their future security.'

Beide verklaringen benadrukken het verschil tussen een goede en een slechte regering of regeringsvorm. Door te stipuleren wat essentieel is voor vrijheid, welvaart en welbevinden van de gehele bevolking wordt de discrepantie zichtbaar gemaakt tussen de bestaande situatie en de toestand die imperatief wordt geacht. In het geval van de Amerikaanse koloniën betekent dit het afdanken van de Engelse koning zodat men in onafhankelijkheid een nieuwe staat naar eigen moderne inzichten kan optuigen. In hun geval een constitutionele republiek op volledig democratische grondslag.

In Frankrijk wordt eveneens de route gevolgd waarbij eerst het bestaande regime wordt veroordeeld als zijnde despotisch en vervolgens wordt uiteengezet waaraan een nieuwe regeringsvorm zal moeten voldoen. Daarna volgen 17 artikelen die stuk voor stuk een voorschot

nemen op de nog te schrijven constitutie en als zodanig sterk richtinggevend zijn.

Goed beschouwd is de tekst een samenvatting van hetgeen een moderne rechtstaat definieert. En zoals nog steeds het geval is ruim twee eeuwen later, vrijheid van godsdienst en meningsuiting vormen heikelle punten waarover minder besliste uitspraken worden gedaan dan over de andere rechten. Artikel 10 is zo geformuleerd dat de overwegend katholieke bevolking zich erin zal kunnen vinden hoewel de clerus zich daartegen verzette en het katholicisme als staatsgodsdienst gehandhaafd wilde zien. Nu wordt protestanten en joden de vrijheid geboden hun godsdienst te belijden zolang het maar niet teveel in alle openbaarheid gebeurt tenminste. Artikel 11 verwoordt feitelijk ook vandaag de dag nog hoe met vrijheid van meningsuiting wordt omgegaan. Artikel 6 maakt zonder veel omhaal een einde aan het verkopen van ambten en maakte ze voor elke burger toegankelijk. Aangezien er circa 70.000 op deze wijze werden vergeven was dit niet slechts een vorm van sociale democratisering maar raakte de staat tevens een belangrijke bron van inkomsten kwijt. En bestaande ambtshouders konden wellicht daaruit worden ontzet maar daarmee werd hen eigendom ontnomen. Artikel 17 voorzag daarin door te spreken van schadeloosstelling in geval van onteigening in het belang van de staat. De vraag was echter hoe het zat met al die andere verworven rechten waaruit inkomen werd verkregen, die vertegenwoordigden ook een vorm van eigendom. Hier zien we een duidelijke scheidslijn tussen een wettelijk geregelde verandering van staatsinrichting en een door het volk geïmplementeerde revolutie.

Voor de Assemblée telde echter niet in de eerste plaats het roerige gedrag van het volk dat overigens al wat tot bedaren was gekomen na de formele afschaffing van het feodalisme en pas weer oplaaide toen duidelijk werd dat dit op korte termijn niet veel zou veranderen, maar de rol van Louis XVI. Zolang er sprake was van een monarchie was de koning het staatshoofd. De Verklaring van 26 augustus wijzigde de status van de vorst fundamenteel. Hij was niet langer de door god gezalfde koning. Artikel 3 stelde immers: 'De oorsprong van iedere soevereiniteit ligt wezenlijk bij het volk. Geen instantie, geen individu kan gezag uitoefenen dat daar niet uitdrukkelijk uit voortkomt.' Het einde van het ancien régime kon feitelijk slechts met instemming van de koning worden geëffectueerd. En wat als hij weigerde dat te bekrachtigen? In mindere mate gold dat ook de afschaffing van het feodalisme, al was dat minder fundamenteel van aard.

Het leidde tot een hevige discussie in de Assemblée over de rol van de koning in de beoogde constitutionele monarchie die zich toespitste op een mogelijk vetorecht van de vorst. Uiteindelijk werd besloten tot een 'voorlopig veto' dat uitvoering van een besluit van de Assemblée voor een nader te bepalen tijdsduur zou kunnen vertragen. Met 673 tegen 352 stemmen werd hiertoe op 15 september besloten.

Daarmee ging de Assemblée nadrukkelijk in tegen de publieke opinie en de facto tegen de wens van het volk dat dit gremium in juli het zadel had geholpen. Dat de koning vervolgens de zaak traineerde door slechts delen van de betreffende decreten te willen sanctioneren en een koningsgezind regiment uit Vlaanderen liet overkomen, deed een crisissfeer ontstaan. In alles leek het op een herhaling van de poging de Staten Generaal op te schorten. Een belangrijke rol hierin speelden de machinaties van koningin Marie Antoinette en haar gevolg en graaf Artois.

Op 4 oktober vond een spontane opstand van vooral vrouwen plaats, gericht tegen de te hoge broodprijzen maar in wezen voortkomend uit de algehele politiek onzekere situatie waarin de dreiging van een contrarevolutie steeds groter werd. Ongeveer 7000 vrouwen marcheerden die dag naar Versailles, bezetten uit protest de vergaderzaal van de Assemblée en probeerden vervolgens het paleis binnen te dringen. Het einde van het liedje was dat de koning en zijn gezin ermee instemden 'op dringende uitnodiging van Parijs' naar de hoofdstad te gaan. De menigte die de gevoelens van het volk vertegenwoordigde was inmiddels aangezwollen tot zo'n 70.000 personen die in processie de 'bakker, de bakkersvrouw en het bakkersjoch' naar het Tuilerieën paleis begeleidden. Daar woonde de koninklijke familie van dat moment af in een 'open gevangenis'.

Een paar dagen later verhuisde ook de Assemblée naar Parijs waardoor de wetgevende vergadering als het ware onder curatele kwam te staan van de Parijse bevolking die zich in de jaren erna zou doen gelden als de waakhond van de revolutie. Op dat moment realiseerde men zich het gevaar hiervan niet, de spontane volksofstand leek immers de enige manier te zijn om de koning zover te krijgen dat hij officieel zijn zegen aan de decreten en dus ook aan het einde van de absolute monarchie zou geven. Maar achteraf zijn de gebeurtenissen van oktober 1789 bepalender geweest voor het vervolg dan die in juli van dat jaar. In het najaar van 1789 verplaatste het zwaartepunt van het proces zich van de vergaderzaal naar de straat. Vanaf dat moment was er sprake van een 'revolution populaire', een omwenteling door het volk afgedwongen en voortgestuwd. Tegen die achtergrond is het pas-

send een zinsnede uit de Onafhankelijkheidsverklaring te memoreren: 'Prudence, indeed, will dictate that Governments long established should not be changed for light and transient causes; and accordingly all experience hath shewn, that mankind are more disposed to suffer, while evils are sufferable, than to right themselves by abolishing the forms to which they are accustomed.' Ofwel, je moet het kind niet met het badwater weggooien en daar zou het de komende jaren in Frankrijk veel van weg krijgen.

Anderzijds is ook een citaat uit 1989 (!) van Gorbachev van toepassing: 'wie te laat komt wordt door het leven gestraft'. De uitspraak was gericht tot Honecker die vast bleef houden aan zijn visie op het staatsbestel van de DDR terwijl om hem heen de communistische regimes de een na de ander water bij de wijn deden. Zo ook de Eerste en Tweede Stand die elke poging tot modernisering van de samenleving ten tijde van Louis XV de grond in hadden geboord. Het is zeer wel denkbaar dat een meer constructieve opstelling van de Parlementen de revolutie van 1789 had kunnen voorkomen.

De Constitutie

De Verklaring van 26 augustus was slechts de préambule tot de nog op te stellen grondwet, zij het dat daarmee natuurlijk de belangrijkste horde was genomen: de koning was van nu af aan het staatshoofd van een constitutionele monarchie, niet langer Koning van Frankrijk maar Roi des Français. Alles was er vervolgens op gericht de scheiding der machten zoveel als mogelijk wettelijk vast te leggen en daarbij de macht van het staatshoofd maximaal in te perken. Het volk diende de macht uit te oefenen via een in te stellen reguliere Assemblée, zodra de grondwetgevende vergadering haar taak had beëindigd. De koning kreeg een beperkt vetorecht op de wetten die door de wetgevende vergadering werden bepaald. Hiermee kon het staatshoofd de invoering van een wet gedurende twee zittingsperiodes aanhouden met een maximum van drie jaar. Daarna werd de wet officieel van kracht, tenzij in de tussentijd er amendementen waren aangebracht om het proces te versnellen.

De verkiezing van leden voor de Assemblée bleek vervolgens een heikel punt. De wijze waarop de Staten Generaal tot stand was gekomen werd te gecompliceerd geacht en zette ook de deur open voor ongewenste (lees contrarevolutionaire) politieke tendensen. Besloten werd tot een getrappt stelsel waarbij onderscheid werd gemaakt tussen actieve en inactieve mannelijke inwoners, feitelijk een constructie om minvermogenden uit te sluiten. Het kwam erop neer dat 4,3 miljoen

Fransen stemrecht kregen. Via kiesmannen leverde dat uiteindelijk 745 afgevaardigden in de Assemblée op.

Alle publieke ambten met uitzondering van minister werden voortaan door verkiezing vervuld, te vergelijken met het systeem in de Verenigde Staten. Zodoende was de invloed van het volk naar boven toe beperkt maar op een lager niveau kreeg men de touwtjes strak in handen.

Een zeer belangrijk besluit was de reeds ten tijde van Louis XV bepleitte centralisatie en uniformiteit van het bestuur en de wet- en regelgeving. Het land werd opgedeeld in 83 departementen van vergelijkbare omvang gelet op populatie en welvaart. Elk departement werd onderverdeeld in districten en communes en het volledige bestuur werd in handen gegeven van verkozen functionarissen. Ook de organisatie van de rechterlijke macht ging op de schop waarbij als eerste de 'parlementen' werden afgeschaft. Deze gremia hadden een wetgevende en rechterlijke functie gecombineerd en dat was strijdig met de scheiding der machten. Sowieso herinnerden ze teveel aan het Ancien Régime en hun rol als tegenmacht die elke modernisering blokkeerde.

Middelerwijl verkeerde het land in wanorde, de adel keerde zich massaal af van de nieuwe maatschappij waarin ze haar positie (ook formeel) had verloren. Plundering, brandstichting, rondreizende bendes bepaalden het beeld op het platteland en in de kleinere plaatsen. Door collectieve belastingontduiking kreeg de staat onvoldoende inkomsten binnen. Veel leden van de voormalige Tweede Stand zochten een goed heenkomen in het buitenland en sloten zich aan bij de hofhoudingen van de broers van Louis XVI, de graven Provence en Artois, die hen in deze waren voorgegaan.

In een poging het tij te keren nam de regering een drastisch besluit en ging over tot inbeslagname van de kerkelijke bezittingen. Twee derde van de inkomsten daaruit zou door de staat moeten worden aangewend om de activiteiten van de clerus te bekostigen, het resterende deel diende ten goede te komen aan de staatskas. De rationale van dit besluit was gelegen in de gedachte dat het land aan de natie toebehoorde en niet aan de kerk. Uiteindelijk ging dit de Assemblée toch niet ver genoeg en op 3 november werd met 568 tegen 346 stemmen besloten tot algehele onteigening waarbij de staat zich verplichtte tot een redelijke bekostiging van de activiteiten van de clerus. Waar eerder de adel en de andere grootgrondbezitters al veel van hun eigendomsrechten waren kwijtgeraakt, viel nu bij de voormalige Eerste Stand de harde klap. Dit was natuurlijk strijdig met artikel 2 van de Verklaring van 26 augustus maar kon worden gladgestreken door te

verwijzen naar artikel 17. Het was in het landsbelang (de staat dreigde failliet te gaan) en er was sprake van compensatie.

De vraag was echter wat te doen met al die landerijen. Door alles direct op de markt te brengen zou deze oververzadigd raken met dalende prijzen tot gevolg. Daarom werd besloten de verkoop over een aantal jaren te spreiden en in de tussentijd waardepapieren uit te geven met de kerkelijke bezittingen als onderpand. Die zogeheten 'assignats' zouden worden gebruikt om rente en aflossing van de staatsschuld mee te betalen. Naarmate de verkoop van de kerkbezittingen vorderde zou de staat de assignats weer terugkopen van de houders. Omdat het vertrouwen in de assignats niet erg groot was en de staat in grote geldproblemen verkeerde, werd op 17 april 1790 besloten dat deze waardepapieren ook als wettig betaalmiddel zouden gelden. De regering ging vervolgens veel meer assignats in omloop brengen dan overeenkwam met de waarde van de geconfisqueerde kerkbezittingen. Tamelijk voorspelbaar leidde dit tot een snelle waardevermindering waardoor in 1793 een assignat met nominale waarde van 1000 livres nog maar 400 livres waard was. Daarmee was overigens geen vermogen als zodanig verdampt, het was gewoon in andere handen overgegaan. Met name diegenen die landerijen voor een lage prijs hadden kunnen opkopen deden goede zaken. En de staat kon in die crisisjaren weer over de nodige middelen beschikken. In plaats dat er gewoon belasting werd geïnd had men (achteraf gezien) de toevlucht genomen tot een indirecte manier om geld uit de samenleving te kloppen.

Al die maatregelen liepen feitelijk vooruit op de definitieve vaststelling van de nieuwe grondwet en werden per decreet verordend. En hoewel de gevestigde orde met al zijn belangen daar zwaar door werd getroffen, bleef er vertrouwen in het revolutionaire proces bestaan, in elk geval genoeg om de manipulaties van Artois en zijn hof geen kans te geven het tij te eren. Niettemin kwam diezelfde revolutie alsnog in zwaar weer terecht en dat had alles van doen met de positie van de katholieke clerus in het nieuwe Frankrijk. Religie is altijd een potentiële splijtzwam in de bevolking en in revolutionair Frankrijk was dat niet anders.

In *Het christendom, geschiedenis van een civilisatie* wordt betoogd dat er tijdens de Middeleeuwen in West Europa sprake van een totalitaire maatschappij op christelijke grondslag. De Verlichting had hierin weliswaar een zekere verandering gebracht maar in Frankrijk was de greep van de Kerk op de samenleving nog heel sterk en diep geworteld. Het Concordaat van 1516 had de verdeling van rechten en plichten tussen de Franse staat en de Paus eeuwenlang kunnen bepalen,

een situatie waarin de Paus door de status van het katholicisme als enig toegelaten godsdienst in het land een buitensporig grote invloed op het functioneren van de gehele maatschappij kon uitoefenen. In het nieuwe Frankrijk van na de revolutie was daarvoor geen plaats meer. De standenmaatschappij was afgeschaft, de Eerste Stand als min of meer autonome bestuurlijke eenheid namens Rome bestond niet meer. Er waren alleen nog kerkelijke ambtsdragers in maten en soorten en die dienden zich te beperken tot hun primaire taak: zielszorg. Al het andere kwam voor rekening van de staat.

De onteigening van de kerkelijke bezittingen was slechts een eerste stap, feitelijk versneld genomen uit financiële overwegingen. Inhoudelijk was men in een speciale daartoe ingestelde commissie nog druk in overleg. Uiteindelijk kwam daar uit dat het concordaat moest worden opgezegd. De clerus moest worden gerationaliseerd, nog maar 83 bisschoppen, één per departement. Minder parochies, in een commune met minder dan 600 inwoners maximaal één priester. Alles moest gericht zijn op (immateriële) output dus voor kloosters met louter contemplerende monniken en nonnen was geen plaats meer. Die moesten worden gesloten, het waren parasitaire gemeenschappen zonder maatschappelijk belang. Dit alles was geheel in lijn met andere ingrijpende maatregelen die de maatschappij beoogden te moderniseren. Wat dat betreft ging de totale herinrichting van de rechterlijke macht nog een stuk verder. Maar waar het mis ging was met de wijze van benoemen van kerkelijke functionarissen. De nieuwe Franse staat kende daarvoor maar één methode: verkiezing en aanstelling door een vertegenwoordigend orgaan, bijvoorbeeld een departementsvergadering in geval van een bisschop, de Assemblée voor een metropoliet (een van de tien), de communale raad voor een dorpspastoor. Aangezien de functionaris die nu in overheidsdienst was voor de wet in alle opzichten gelijkgesteld diende te worden met zijn collega's, was dit niet onredelijk. Maar omdat er sprake was van een religieuze functie lag het meer voor de hand dat de clerus zelf kon blijven bepalen wie er benoemd werd, met instemming van de paus. Overigens werden vele geestelijken door deze inkrimping van het aantal ambten op slag werkeloos maar dat bleek niet het grootste probleem.

De gemoederen liepen hoog op en het revolutionaire front begon zijn eerste scheuren te vertonen. Voor contrarevolutionairen was deze kwestie precies wat men nodig had. Het nieuwe bewind kon afgeschilderd worden als atheïstisch en letterlijk van god los. Hier doorheen liep de territoriale kwestie van het pauselijk gebied rond Avignon. De regering wenste dit te annexeren, in lijn met de opzegging van het

Concordaat. De regelgeving met betrekking tot de clerus werd vervat in de Burgerlijke Grondwet voor de Geestelijkheid. Kernpunt was de eed van trouw die elk lid van de clerus diende af te leggen om benoemd te kunnen worden of in functie te kunnen blijven.

Het betreffende decreet kreeg op 26 december 1790 de 'zegen' van Louis XVI, mede als gevolg van een hardnekkig stilzwijgen van de kant van de paus. Alleen was het ditmaal 'wie zwijgt stemt niet toe'. Hij had duidelijk afgewacht hoe een en ander zich zou ontwikkelen en aangezien veel geestelijken weigerden de eed af te leggen groeiden de kansen op een succesvolle inmenging. Hoewel een groot deel van de clerus inmiddels zonder baan zat, slaagde de regering er niet in alle posten opnieuw bezet te krijgen, zo groot was het verzet tegen dit artikel uit de Burgerlijke Grondwet voor de Geestelijkheid. En nadat de paus in een herderlijk schrijven op 13 april 1791 had opgeroepen tot weigering, werd de zaak op de spits gedreven. Vanaf dat moment waren er twee 'typen' van zielzorgers: 'grondwettelijken' en 'recalcitranten'. Weigerende priesters gingen 'ondergronds' en veel gelovigen zagen af van de biecht bij eentje die de eed had afgelegd, zo ook de koning zelf. De Recalcitranten werden gezien als vijanden van de revolutie en meer dan eens kwam het tot ernstige ongeregelheden met fatale afloop als ze werden betrapt bij hun illegaal verstrekte zielzorg.

Het bracht Louis XVI in een lastig parket, als hij daar al niet in zat. Hij was er vanuit gegaan dat de nieuwe regeling wel geaccepteerd zou worden door betrokken partijen, zoals feitelijk alles tot op dat moment wel geaccepteerd was. Maar voor een groot deel van de bevolking was de revolutie nu kennelijk wel ver genoeg gegaan. De materiele veranderingen waren weliswaar ingrijpend maar er was altijd wel wat voor te zeggen en het zou wel wennen. Van 'het geloof' moest men echter gewoon afblijven. Immers, voor velen hing het zielenheil middels een plaats in het hiernamaals volledig af van het vervullen van de sacramenten. Priesters waren de tussenpersoon tussen god en de mens en de paus was de opperste priester, daaraan mocht niet worden getornd. Zodoende werd de bevolking diep verdeeld door deze ontwikkeling en we zullen zien dat Napoleon bij de eerste de beste gelegenheid de relatie met de paus herstelde in de vorm van een nieuw concordaat. Alles voor de eenheid, net als indertijd Henri IX met zijn 'Parijs is wel een mis waard'.

Ondertussen werkte de Assemblée stug verder aan de totale omvorming van de Franse maatschappij, althans op papier. Het zou tot september 1791 duren voor het document eindelijk voltooid was. Daarmee kwam het moment van de waarheid: het staatshoofd moest de

legitimiteit ervan bevestigen. Op een interim-periode als gevolg van een veto met opschortende werking voor maximaal drie jaar zat niemand te wachten.

En toen nam alles opnieuw een dramatische wending: Louis XVI wist op 20 juni met zijn gezin, vermomd als personeelsleden van een adellijke dame, het paleis te ontvluchten waar hij min of meer huisarrest had. Het gezelschap reed in een koets naar het noorden met bestemming Montmédy, vlakbij de grens met de Oostenrijkse Nederlanden. Later zou de koning als excuus aanvoeren dat hij daar zijn broer Artois wilde ontmoeten. Het gezelschap werd herkend in Varennes en onder bewaking teruggebracht naar Parijs.

Deze vluchtpoging bracht de regering in grote problemen. De vorst was duidelijk van plan geweest het land te verlaten. Hij had een zorgvuldig voorbereid document achtergelaten waarin hij zijn mening gaf over de gang van zaken gedurende de voorbije twee jaar. Hij nam duidelijk stelling tegen alle maatregelen die intussen waren genomen, nadrukkelijk met inbegrip van de decretering van de Verklaring van de Rechten van de Mens en de Burger. Louis XVI toonde zich hiermee zonder enige terughoudendheid een contrarevolutionair en zijn vlucht was niets anders geweest dan een poging tot aansluiting met geestverwanten in het buitenland met als doel een restauratie te bewerkstelligen. Misschien niet in alle opzichten maar toch zeker waar het zijn eigen positie aanging en het concordaat met Rome.

In plaats van de koning te beschuldigen van landverraad hield men zijn 'testament' aanvankelijk geheim en als officiële lezing werd gegeven dat de koning was ontvoerd. Zodoende hoefde de grondwet die inmiddels al grotendeels was voltooid niet herschreven te worden voor een republikeinse staatsvorm.

Allerwegen werd aangenomen dat de koning vanuit Montmédy samen met zijn broer Artois in het kielzog van een Oostenrijks leger naar Parijs had willen terugkeren om daar een einde te maken aan de revolutie met herstel van de situatie van voor 1789, voor zover redelijkerwijs nog mogelijk. In elk geval afschaffing van de constitutionele monarchie en herstel van de situatie op religieus gebied. Toen de koning van Pruisen en de keizer van Oostenrijk op 27 augustus een verklaring uitgaven tijdens een bijeenkomst op Slot Pillnitz nabij Dresden, was dit olie op het vuur. Zij riepen hierin de Europese machten op om in te grijpen als de koning van Frankrijk zou worden bedreigd. Dat was bedoeld als waarschuwing tegenover de Franse revolutionairen en niet om de rechten van Lodewijk XVI veilig te stellen of om hem weer op de troon te brengen, mocht het tot een troonsafstand komen. De

Conferentie van Pillnitz zelf, waar de verklaring werd afgelegd, hield zich overigens voornamelijk bezig met de verdeling van Polen en de oorlog tussen Oostenrijk en het Ottomaanse Rijk.

Hoewel er beslist niet werd gezinspeeld op direct ingrijpen in de Franse binnenlandse politiek werd dit in het verhitte klimaat dat na Varennes was ontstaan wel door velen als zodanig opgevat. Het zou mede de aanleiding blijken voor de bereidheid van Frankrijk om zelf in de aanval te gaan.

Kort na Pillnitz kreeg de koning op 4 september 1791 de voltooide grondwet voorgelegd. Op het laatste moment was de 'Burgerlijke Grondwet voor de Geestelijkheid' uit de Constitutie gehaald zodat iemand die daarop een eed zou zweren niet automatisch de kerkelijke eed hoefde af te leggen, een tegemoetkoming aan de koning maar ook aan een groot deel van de bevolking. Bijkomend voordeel was dat een eventuele aanpassing geen grondwetswijziging zou behoeven, die kerkelijke eed was gewoon in een wet verankerd die door een toekomstige Assemblée kon worden aangepast.

Op 13 september zette Louis XVI zijn handtekening. Op 14 september besloot de Assemblée tot annexatie van Avignon, als laatste handeling voor ze zichzelf ophief. Van nu af aan zou er een reguliere wetgevende vergadering gaan functioneren.

Van monarchie naar republiek

Hoewel de Assemblée om redenen van politieke opportuniteit ervoor had gekozen de koning van alle blaam te absolveren, was het vertrouwen in de vorst ernstig geschonden. Zodoende werd alles dat hij nadien wel of juist niet deed met argusogen bekeken. Hierin speelden diverse groeperingen buiten de Assemblée een belangrijke rol. Omdat de Assemblée en de hof waren verhuisd van Versailles naar Parijs, stonden de vertegenwoordigers van de wetgevende en de uitvoerende macht feitelijk onder curatele van de Parijse bevolking. Hun doen en laten wordt veelal afgedaan met 'de rol van het gepeupel' maar in werkelijkheid was er sprake van een solide wettelijke basis in de vorm van de Parijse Commune. Dit was het revolutionaire stadsbestuur, ontstaan na de bestorming van de Bastille en gelegaliseerd in 1790 (Commune légale). Ze kreeg een burgemeester (maire) en een Algemeen Comité, verkozen in de 48 secties waarin de stad was verdeeld. Elke sectie had een primaire vergadering waar door actieve burgers diverse organen en functionarissen verkozen: een civiel comité, een revolutionair comité, een procureur, een politiecommissaris en een

vrede rechter. Op 25 juli 1792 werd het kiesrecht binnen de secties verruimd waardoor de invloed van de sociaal lagere klasse enorm toenam. Van nu af was elke sectie feitelijk de politieke basis van de sansculottes. Deze benaming komt voort uit hun manier van kleden, de mannen droegen een normale broek tot op de schoenen. Dit in tegenstelling tot de broek net tot over de knie met kousen daaronder die kenmerkend was voor de beter gesitueerden.

De leden van comités binnen de secties en de Commune hadden een extreem korte zittingsduur waardoor de samenstelling in termen van politieke voorkeuren aan snelle verandering onderhevig was. Men acteerde altijd in het hier en nu. We zullen dit later terugzien in de sovjets die in Rusland ontstonden na 1905 en later de basis vormden voor de revolutionaire regering.

De secties beschikten verder over een gewapende macht en door als eenheid op te treden kon men zodoende een flink legertje op de been brengen en met geweld bepaalde politieke ontwikkelingen afdwingen. Hierdoor werd het revolutionaire proces voortgestuwd in de richting die de Parijse bevolking voor wenselijk hield waardoor onvermijdelijk een spagaat ontstond tussen Parijs waar de politiek werd bepaald en de provincies die vaak heel andere belangen voor ogen stonden.

Daarnaast ontstonden er politieke clubs, feitelijk discussiegezelschappen waarvan de leden regelmatig bijeenkwamen om de revolutie en de toekomst van de staat te bespreken. Sommigen van deze clubs lieten publiek toe waardoor de formeel geleide bijeenkomsten het karakter kregen van volksbeïnvloeding. Namen van clubs uit die tijd zijn de Girondijnen, Jacobijnen en Cordeliers. Daarnaast werden veel krantjes en pamfletten uitgegeven en breed verspreid, de revolutie werd zodoende voortgestuwd door de publieke opinie die op haar beurt de leiders van de clubs en de afgevaardigden van de Assemblée beïnvloedde.

De inwerkingtreding van de grondwet markeerde ondanks alles een moment van verzoening. Kennelijk was de koning overstag gegaan en had zich geschikt in zijn nieuwe rol. In hoeverre het meer een kwestie was van de tijd uitzitten tot de revolutie zou vastlopen in onderlinge verdeeldheid en een mogelijk later ingrijpen door de collega-vorsten in het buitenland, kan natuurlijk niet objectief worden vastgesteld. Maar we kunnen er rustig vanuit gaan dat twee jaar na het begin van de revolutie de mogelijkheid van een ommekeer zeker nog wel tot de mogelijkheden behoorde. Louis XVI gaf zich beslist nog niet gewonnen en zette het enige machtsmiddel dat hem feitelijk restte zeer effectief in: het vetorecht.

Niet alleen de broers van de koning, de graven Provence en Artois, waren naar het buitenland uitgeweken maar met hen een grote groep 'émigrés' die zich rond deze boegbeelden van het ancien régime hadden verzameld in Koblenz en Mainz. Ze ijverden actief voor een contrarevolutie en waren als zodanig staatsgevaarlijk. In reactie op 'Varennes' en 'Pillnitz' nam de nieuwe Assemblée een wet aan die bepaalde dat op alle de bezittingen van émigrés die zonder geldige redenen in het buitenland verbleven beslag werd gelegd, dit met inbegrip van de eigendommen van des konings broers. De émigrés werd gesommeerd uiterlijk op 1 januari 1792 terug te keren naar Frankrijk, weigering zou worden opgevat als samenzweren tegen de staat en zodoende als halsmisdad. De wet werd op 11 november 1791 aan Louis XVI voorgesteld en getroffen door diens veto. Daarmee was de periode van verzoening direct ten einde.

Intussen was het probleem van de recalcitrante priesters aan het escaleren. Men probeerde dit op te lossen door hen als het ware een herkansing te geven. Bij de eerste weigering was men weliswaar uit het ambt ontzet maar behield men recht op een pensioenuitkering. Nu werd besloten tot hernieuwde verplichting de eed op de Kerkelijke Grondwet af te leggen, ditmaal op straffe van verlies van alle rechten en verbanning. Immers, een zielzorger die zich keerde tegen de staat was als een wolf in schaapskleren vanwege de schadelijke invloed die hij kon uitoefenen op de gelovigen die in weerwil van het verbod daarop in het geheim aan die Recalcitranten trouw waren gebleven. Op 19 december werd ook deze wet door een veto getroffen. Daar was echter iets geheel anders aan vooraf gegaan. De Assemblée had in reactie op het veto van 11 november besloten om, nu het direct aanpakken van de émigrés voorlopig niet door kon gaan, in elk geval hun beschermers aan te pakken, de keurvorsten van Trier en Mainz. De koning kwam op 14 december persoonlijk naar de Assemblée om te verkondigen dat hij de aartsbisschop van Trier een ultimatum had gestuurd met de strekking dat men uiterlijk per 15 januari alle steun aan de subversieve activiteiten van de émigrés moest staken op straffe van een militaire invasie. Dat leidde tot zoveel enthousiasme dat het te verwachten effect van het veto van 19 december er grotendeels door werd teniet gedaan.

Waar de koning echter op uit was laat zich raden. In geval van oorlog tegen de Duitse vorsten zouden Pruisen en Oostenrijk beslist niet werkeloos blijven toezien. Daarmee kon alsnog een invasie van Frankrijk worden afgedwongen. Zo ver kwam het niet, de keurvorsten koken eieren voor hun geld en zegden de émigrés de wacht aan. Per slot

van rekening lagen Trier (en Koblenz) en Mainz erg dicht bij Frankrijk en waren derhalve zeer kwetsbaar. Echter de Oostenrijkse keizer kon de verleiding niet weerstaan om na Pillnitz met een nieuw dreigement te komen. Oostenrijkse troepen zouden direct optrekken tegen Frankrijk in geval de keurvorsten (alsnog) werden bedreigd met een aanval en hij stipuleerde dat andere Europese vorsten zich daarbij zonder twijfel niet afzijdig zouden houden.

Je hoefde geen uitgesproken complotdenker te zijn in het Parijs van die dagen om overal samenzweringen tegen revolutionair Frankrijk te willen zien. Het feit dat de recalcitrante priesters zoveel steun kregen moest toch zeker duiden op interventie vanuit het buitenland. En natuurlijk waren de émigrés daarvoor verantwoordelijk, onder leiding van Provence en Artois. De dreiging van Oostenrijk en indirect ook van Pruisen om in te grijpen in Frankrijk teneinde Louis XVI in al zijn rechten te herstellen versterkte de interne tegenstanders van de revolutie in hun verwachting dat de val van het nieuwe regime nabij was; en vergrootte de ongerustheid onder de uitgesproken voorstanders van de revolutie. Een en ander leidde tot het op gang komen van een politiek vliegwiel waardoor Frankrijk vrijwel onomkeerbaar in de richting van een oorlog begon te bewegen, aanvallen om zichzelf te verdedigen voor het te laat was. De militaire alliantie tussen Oostenrijk en Pruisen was feitelijk de druppel.

Oorlog als vlucht naar voren om binnenlandse problemen aan de aandacht te onttrekken, saamhorigheid te scheppen door de focus te leggen op een buitenlandse vijand, was een beproefd recept en ook ditmaal werkte het aanvankelijk boven verwachting. Het Franse leger opende op 25 april 1792 de aanval op de Oostenrijkse Nederlanden, dit onder groot enthousiasme van vooral de Parijse bevolking. Maar al snel kwamen de tegenslagen, natuurlijk exact waar Louis XVI op had gehoopt toen hij zo welwillend was geweest inzake de noodzakelijke oorlogsverklaring. Pruisen gaf echter aan nog niet klaar te zijn voor de strijd, dat zou nog wel tot in juni gaan duren en dat gaf wat lucht². Niettemin heerste er enorme chaos in het land doordat in verschillende departementen kleinschalige burgeroorlogen waren ontstaan, met de Recalcitranten veelal als kristallisatiekern. Verder groeide in Parijs het wantrouwen tegen de koning en zijn hof, de ministers, de generaals en iedereen die ergens de schuld van kon worden gegeven. Met name het voortdurend traineren van de besluiten van de Assemblée door het gebruik van zijn vetorecht werd nu gezien als teken van kwade wil. Het vetorecht was feitelijk bedoeld om de positie van de

koning niet geheel uit te hollen. Enige macht diende het staatshoofd te behouden, zonder dat was er geen sprake van een constitutionele monarchie. Maar in plaats van dit instrument bij hoge uitzondering te gebruiken, greep Louis XVI er bij herhaling naar. Het begon op regelrechte sabotage te lijken en zijn ontoegeeflijke opstelling tegen Oostenrijk werd allengs uitgelegd als dubbel spel.

Om de problemen nog groter te maken brak er in oktober 1791 op Saint Domingue een slavenopstand uit die jaren zou blijven aanlopen, Op zich was het natuurlijk niet onverwacht dat zoiets zou gebeuren, los van het feit dat de blanke bevolking van het eiland veruit in de minderheid was. De revolutie was ooit begonnen met de verklaring waarin de gelijkheid van alle mensen werd benadrukt. Slavernij en onderscheid op basis van afkomst en huidskleur waren daarmee onverenigbaar. Maar aan een oplossing daarvoor was men twee jaar nadien nog niet toegekomen. Op zich niet verrassend gelet op het verloop van de revolutie in het moederland maar daar hadden de onvrije Afro-Amerikanen op de Caraïbische eilanden geen boodschap aan.

De opstand was ver weg maar had grote economische gevolgen doordat er een tekort aan suiker en koffie ontstond. Zonder koffie gaat nog wel maar suiker was belangrijk als primair voedingsmiddel, op het punt van calorisch belang te vergelijken met brood. Het droeg bij aan de algehele onrust en tegelijkertijd vormde de betrokkenheid van prominente politici in de ontdekte financiële Saint Domingue corruptie-affaire een nieuwe component in de almaar aangroeiende reeks vermeende complotten.

Op 25 juli 1792 werd op instigatie van Danton het kiesrecht in de Parijse secties verruimd waarmee het verschil tussen actieve en inactieve mannelijke burgers kwam te vervallen. Aanvankelijk gebeurde dit illegaal maar de verandering werd achteraf door de Assemblée tot wet verheven waardoor ook buiten Parijs de invloed van de sans culottes enorm toenam. Binnen de Parijse Commune nam een hernieuwd revolutionair elan dermate grote vormen aan dat er als het ware een herhaling van 1789 in de lucht kwam hangen. Dat uitte zich op 10 augustus in een bestorming van het Tuilerieën paleis om zo de koning tot aftreden te dwingen. Deze had echter tijdig met zijn familie een heenkomen gezocht in de Assemblée. Niettemin verdedigde het Zwitserse garnizoen het paleis tegen de opstandige burgers waarbij tientallen doden vielen. Nadat de Nationale Garde zich bij hen had aangesloten kregen de burgers echter snel de overhand en was het snel gedaan met de Zwitserse garde waarvan het merendeel werd gelyncht. Achteraf bezien was dit een beslissende dag voor het verdere verloop en

al is 10 augustus 1792 niet in het collectieve geheugen blijven hangen, de dag verdient tenminste evenveel aandacht als 14 juli 1789.

Van nu af bepaalde de Commune de gang van zaken, de Assemblée had maar uit te voeren, De koning werd met zijn familie overgebracht naar Le Temple, een kasteel dat in gebruik was als gevangenis in de buurt van de latere Place de la République. In de nasleep van de 10e augustus werd op initiatief van de sans culottes een grote zuiveringsactie uitgevoerd waardoor de gevangenen vol kwamen te zitten met vermeende contrarevolutionairen en andere staatsgevaarlijke individuen. Tegelijkertijd ging het slecht met de oorlog. Het Oostenrijkse leger was Verdun gepasseerd en op weg naar Parijs. De roep om een snelle afrekening met de verraders werd almaar groter en in september kwam het tot een uitbarsting. De bevolking nam het recht in eigen hand en hoewel er direct 'gerechtshoven' voor snelrecht werden ingesteld die in hoog tempo verdachte personen veroordeelden, kwam tussen 2 en 7 september ongeveer de helft van de totale gevangenispopulatie in Parijs om het leven, ergens tussen 1100 en 1400 slachtoffers. Als men later een politiek tegenstander van willekeurig geweld beschuldigde was het gebruik om deze uit te maken voor 'Septembri-seur'. Zozeer bleef die smet op de revolutie nog jaren hangen.

Deze opruiming had echter grote gevolgen voor de oorlog. Door een besluit van de Commune kwamen alle burgers in aanmerking voor het leger, vrijwillig. Deze democratisering maakte het mogelijk veel mankracht op de been te brengen waardoor de uit adellijke officieren en huurlingen bestaande legers van Oostenrijk en Pruisen numeriek in de minderheid kwamen te staan. Aanvankelijk was het voor de sans culottes veel te riskant om Parijs te verlaten, uit angst voor een gevangenisuitbraak van contrarevolutionairen maar nu dat gevaar was geëlimineerd stond niets de ultieme bijdrage voor het vaderland meer in de weg. Toch wel verrassend werd het Pruisische leger op 20 september bij Valmy verslagen en vrijwel direct verklaarde Pruisen zich bereid tot onderhandelingen.

Ondanks alles was men er echter in geslaagd verkiezingen te houden voor een opvolger van de Assemblée en deze Conventie trad op diezelfde dag aan als 'Valmy' en besloot onmiddellijk tot afschaffing van de monarchie en uitroeping van een republiek. De Pruisen braken daarop direct de onderhandelingen af en dat was het begin van een reeks oorlogen die met tussenpozen tot 1815 zouden voortduren. Meer hierover in het volgende hoofdstuk.

Louis XVI was al sinds 10 augustus een gevangene en nu ook formeel niet langer staatshoofd. Verwijzend naar de oorsprong van de koninklijke lijn die ooit begonnen was met de Frankische koning Hugo Capet in 987 kreeg de voormalige koning nu de status van burger Louis Capet. En met deze persoon had revolutionair Frankrijk een flinke rekening te vereffenen. Dat lijkt simpeler dan het wettelijk was. Immers het enige dat men hem kon verwijten was dat hij zijn eed op de grondwet had geschonden door zich in te laten met contrarevolutionairen in binnen- en buitenland. En dat was nog niet zo eenvoudig glashard te bewijzen. Bij velen had een andere oplossing de voorkeur. Louis Capet was schuldig aan verraad van de revolutie en daar moest geen proces meer aan te pas komen, dat stond haaks op de revolutionaire gedachte. En als hij door een gerechtshof werd vrijgesproken? Was dat dan impliciet niet een veroordeling van de revolutie zelf?

De lijst met 33 aanklachten die tegen Louis werd ingediend laat een allegaartje zien waarbij onder meer de aanklacht dat de koning door het gebruik van zijn vetorecht de revolutie had geschaad een juridische aanfluiting is, gewoon omdat dit recht hem door de Constitutie toekwam.³ Er waren echter voldoende bewijzen voor zijn samenspannen met contrarevolutionaire krachten, vooral in het buitenland, om een schuldigverklaring mogelijk te maken. Voorkennis van het Manifest van Brunswijk⁴ vormde hiervan een onderdeel. Louis had daar al op ingespeeld door zijn verdediging te laten voeren gericht op het voorkomen van de doodstraf, niet op vrijspraak.

In een eerder stadium van de revolutie was er uitgebreid gediscussieerd over de mogelijkheid de doodstraf in het Nieuwe Frankrijk af te schaffen. De later zo beruchte Robespierre had zich bij die gelegenheid hier sterk voor gemaakt maar het pleit niet in zijn voordeel kunnen beslechten. Toen eenmaal tot handhaving was besloten nam de interesse voor een minder gruwelijke wijze van executie direct toe. Dat had geleid tot de introductie van een apparaat waarvan het idee in 1789 was geopperd door de arts Joseph-Ignace Guillotin. Die was een verklaard tegenstander van de doodstraf maar als deze in de wet verankerd bleef zou men de executie op zijn minst op een meer humane manier kunnen uitvoeren. Zo deed de guillotine zijn intrede, het instrument dat als geen ander het beeldmerk van de revolutie werd.

De Conventie besloot op 15 januari 1793 unaniem dat Louis Capet schuldig was aan hetgeen hem ten laste was gelegd. En na langdurig overleg en touwtrekken tussen verschillende facties stemden op 17 januari 361 van de van de 693 afgevaardigden voor onmiddellijke tenuitvoerlegging van de doodstraf. Op 21 januari 1793 besteeg Louis

het schavot en rolde zijn hoofd onder de guillotine. Daarmee kwam er een (voorlopig) einde aan het koningschap in Frankrijk en de nieuwe republiek gaf hiermee een duidelijk signaal af naar de omringende landen: men ging zijn eigen weg en inmenging vanuit het buitenland zou niet worden geaccepteerd. Nu was het niet voor het eerst dat een koning werd gedood, in Engeland had men dit al vaker bij de hand gehad. Niettemin werd de 'regicide' in Frankrijk door de powers that be in Europa met afschuw ontvangen. Niet zozeer vanwege Louis persoonlijk maar omdat men de mogelijke gevolgen in eigen land vreesde.

De Eerste Republiek

Terugblik

Terugkijkend op de situatie tijdens de jaren 1780 kunnen de volgende problemen worden aangemerkt als voorbodes van de revolutie in 1789:

Een chronische begrotingstekort; voedselgebrek als gevolg van speculatie, wanbeleid en misoogsten; 'oneerlijke' concurrentie voor de textielnijverheid als gevolg van een handelsverdrag met Engeland; de bevoorrechte positie van de Eerste en de Tweede Stand; het absolutistische karakter van het koningschap; de Parlementen als permanente tegenmacht die elke vorm van modernisering onmogelijk maakten en tenslotte de vermeende spijlucht van het hof.

De totstandkoming van de Assemblée Nationale in 1789 waarin de Derde Stand numeriek gelijkwaardig was aan de twee andere standen tezamen had de beslissende fase van een burgerlijke revolutie kunnen inluiden gericht op het creëren van een moderne staat met aan het hoofd een constitutioneel monarch. Belangrijke stappen in die richting werden aanvankelijk gezet door het decreteren van de 'Verklaring van de Rechten van de Mens en de Burger'. En in een moment van doorge-schoten enthousiasme de volledige afschaffing van de feodaliteit. Omdat daarmee getornd werd aan bestaande rechten die gezien werden als eigendom, was dit strijdig met diezelfde verklaring waarin het eigendom van elke burger werd gegarandeerd. Zodoende kwam er van die afschaffing zo op het oog niet veel terecht, de gebruikelijke afdrachten kregen andere namen en goed beschouwd bleef het daarbij. Maar omdat er op grote schaal werd geweigerd de verschuldigde rechten goedschiks te voldoen zag de bezittende klasse zich wel in haar bestaansmogelijkheden aangetast.

Dat vervolgens de eigendommen van de clerus werden onteigend zal vooral gezien zijn als een probleem van de voormalige Tweede Stand, dat raakte de rest van de bevolking niet. De kwestie met de Recalcitranten bleek echter al gauw een splijtzwam die velen zich van de revolutie deed afkeren.

Dit is een goed moment om de Engelse filosoof Edmund Burke aan te halen die zich een fel tegenstander toonde van de gebeurtenissen in Frankrijk. Hij schreef in december 1791:

‘There have been many internal revolutions in the government of countries, both as to persons and forms, in which the neighbouring states have had little or no concern. Whatever the government might be with respect to those persons and those forms, the stationary interests of the nation concerned have most commonly influenced the new governments in the same manner in which they influenced the old; and the revolution, turning on matter of local grievance, or of local accommodation, did not extend beyond its territory. The present revolution in France seems to me to be quite of another character and description; and to bear little resemblance or analogy to any of those which have been brought about in Europe, upon principles merely political. *It is a revolution of doctrine and theoretic dogma.* It has a much greater resemblance to those changes which have been made upon religious grounds in which a spirit of proselytism makes an essential part.’

Wat Burke feitelijk stelt is dat er sprake is van de vorming van een ideocratie, de seculiere variant van een theocratie. Het bekendste en lange tijd succesvolle voorbeeld van een ideocratie zou de wereld in de 20^e eeuw beleven: communistisch Rusland, later de Sovjet Unie. De vraag is echter wat precies de doctrine en het theoretische dogma in de Franse revolutionaire context zouden moeten inhouden. Burke laat vooral zijn afkeer blijken van het ‘religieuze’ fanatisme waarmee men in Frankrijk bezig is de bestaande maatschappij te slopen zonder exact aan te geven welke ideologie eraan ten grondslag ligt.

De Franse revolutie wordt vaak in verband gebracht met de slogan ‘Vrijheid, gelijkheid en broederschap’. Dat was echter slechts een van de vele kreten die opgeld deden. Maar kijken we naar de ‘Verklaring’ van 1789 waarmee alles feitelijk begon, dan zijn daarin de contouren van een ideologie te herkennen: de gelijkheid van alle burgers, zonder enig onderscheid voor de wet; het recht op een leven in vrijheid met rechtsbescherming voor have en goed.

Daarmee wordt de deur open gezet voor participatie van alle burgers in het maatschappelijk verkeer en in het bijzonder in het bestuur en de rechterlijke macht. Dat daarvoor de standenmaatschappij en de feodaliteit moeten worden afgeschaft is niet meer dan logisch. En dat de verkoop en erfelijk bezit van ambten niet past in een maatschappij waarin elke burger gelijke rechten heeft ligt voor de hand. Een echt ideologisch tintje krijgt dat voornamelijk bij de benoeming en bezoldiging van de clerus. Alleen voor zielzorgers is nog plaats, voor de parasitaire klerikalen is geen plaats meer in de nieuwe maatschappelijke ordening. Daarmee wordt een bisschop of een pastoor gewoon een ambtenaar, een kerkelijk bestuurder respectievelijk een sociaal werker. Met enige fantasie zou men kunnen stellen dat in Frankrijk de situatie in de nieuwe Amerikaanse republiek werd geëmuleerd. In de Verenigde Staten kon men de maatschappij inrichten zonder een al te grote last van het verleden. Denk aan gewoonterechten, regionale verschillen, ontbreken van mogelijkheden actief in het bestuur te participeren. De maatregelen die in Frankrijk na de zomer van 1789 werden genomen kunnen tot op zekere hoogte worden opgevat als een poging de Franse staat in moderniteit op gelijke hoogte te brengen met die nieuwkomer aan de andere kant van de oceaan.

De Amerikaanse revolutie was echter primair een onafhankelijkheidsoorlog geweest waarin de maatschappelijke inrichting grotendeels ongewijzigd bleef. Eenmaal los van Engeland was er de vraag hoe men het landsbestuur wenste in te richten en dat had geleid tot een parlement met twee kamers en een verkozen staatshoofd, een constitutionele republiek. In Frankrijk was dit aanvankelijk in het geheel niet aan de orde. Voorop stond de modernisering van de maatschappij waardoor het bestuur beter zou kunnen functioneren. Daarmee zouden problemen als een chronisch begrotingstekort en regelmatig terugkerend voedselgebrek als vanzelf wel tot het verleden gaan behoren. Het revolutionaire elan kwam dan ook vooral van de lagere sociale klassen die weinig verbetering zagen in hun primaire leefomstandigheden. De deconfiture van de clerus en de adel was vooral zeer voordelig voor de burgerij, de nieuwe bezittende klasse. Dat de sans culottes zo'n grote rol gingen spelen in het verdere verloop was dan ook vooral het gevolg van een gebrek aan progressie en het gevoel wederom op achterstand te worden gezet.

Al met al kwam de 'Verklaring' niet veel verder dan het latere Communistisch Manifest, ook een richtinggevend pamflet dat echter pas een halve eeuw later in de praktijk kon worden gebracht na de Russische revolutie. En toen de rook uiteindelijk optrok na een revolutio-

naire periode van ruim tien jaar bleek Frankrijk een autocratie te zijn geworden, maar wel met een relatief moderne maatschappij, zeker in vergelijking met andere Europese landen.

Het beeld van Jaar I

Op 22 september 1792 werd door de Conventie de republiek uitgeroepen en om te markeren dat hiermee een nieuw tijdperk was aangebroken markeerde deze datum van nu af officieel het begin van jaar I. Behalve een nieuwe jaartelling werd ook de kalenderindeling gewijzigd. Een jaar bestond voortaan uit 12 maanden van elk 30 dagen met een vijftal tussendagen om op 365 te komen. En in plaats van weken werd een maand verdeeld in drie perioden van 10 dagen waarbij de tiende dag een rustdag was. De namen van de maanden waren ontleend aan de seizoenen. Jaar I begon met Vendémiaire ofwel Wijnmaand. Deze republikeinse kalender zou in verschillende vormen in gebruik blijven tot 1806.⁵ En jaar I zou een bewogen en zelfs roerig jaar blijken.

Het land verkeerde in oorlog met de coalitie van Oostenrijk en Pruisen en had na 'Valmy' in die strijd aanvankelijk de overhand. Daarin werd men geholpen door de gebeurtenissen in Polen die de aandacht van beide vijandige grootmachten opeisten, de zogeheten Poolse delingen. Maar door oorlogsverklaringen aan de vijanden van de revolutie, bedoeld zijn Engeland, Nederland onder Stadhouder Willem V en Spanje met zijn Bourbons, nam men zoveel hooi op de vork dat niet zozeer het land als wel de revolutie in haar voortbestaan werd bedreigd. Alsof dat nog niet genoeg was kreeg men ook te maken met binnenlandse opstanden die uitliepen op regelrechte oorlogen. De bekendste is de opstand in de Vendée, het kustgebied ten zuiden van Nantes dat een opening tot interventie bood voor de Engelsen.

Ook Marseille kwam in opstand, vooral doordat de kooplieden in de stad zich door de revolutie in hun welstand zagen bedreigd. Nog ernstiger was de overgave van de marinebasis Toulon aan de Engelsen waarmee een deel van de Franse vloot verloren ging. Lyon tenslotte ontpopte zich tot een hardnekkige verzetshaard die zou eindigen met een strafexpeditie waarin de volledige binnenstad werd verwoest.

De executie van de koning had de royalisten in de kaart gespeeld. Nu was er naast de Recalcitranten een tweede kristallisatiepunt voor verzet tegen de nieuwe orde. Het feit dat de revolutionaire legers zoveel moeite hadden om de opstanden te bedwingen wordt wel uitgelegd als 'bewijs' voor corruptie door de contrarevolutionairen die de com-

mandanten zouden hebben omgekocht. Onder die groep kunnen ook personen worden gerekend die financieel gebaat waren bij oorlog en onrust in het land, denk bijvoorbeeld aan wapenhandelaren en graanspeculanten. Opvallend genoeg werd er door de émigrés geen poging gedaan rechtstreeks in te grijpen door middel van een invasie. De strijdende partijen zagen hun specifieke belang niet als prioriteit. Bovendien was een poging tot restauratie niet meer zo voor de hand liggend als toen Brunswijk met zijn leger optrok naar Parijs. Het boegbeeld van het ancien régime was dood en daarmee de verbinding met vroeger. Graaf Provence beidde dan ook zijn tijd en die zou tegen de verwachting in uiteindelijk nog komen ook.

Net als in Rusland na 1990 waren er in Frankrijk in korte tijd kleine groepen burgers schatrijk geworden. Door zich te bundelen in syndicaten kon men bij veiling van onteigende kerkelijk bezittingen hele landerijen opkopen, ten koste van 'kleine bidders'. Vervolgens werden die aangekochte complexen opgesplitst en particulier verkocht tegen een veelvoud van de aankoopwaarde. Vooraanstaande revolutionairen speelden hierin een grote rol, van Fouché wordt wel gezegd dat hij de rijkste man in Frankrijk was.

Wat Robespierre van zijn collega's onderscheidde was zijn onkreukbaarheid, hij was het type dat zichzelf nog een bekeuring zou kunnen geven, net zoals Calvijn. Dat bepaalde zijn onverzoenlijke houding tegen staatsgevaarlijke individuen en tevens zijn ondergang door toedoen van diegenen die vreesden voor hun vergaarde vermogen en natuurlijk ook hun leven. Met zoveel geld in kleine kring kon in elk geval de contrarevolutie worden bekostigd, gewoon herstel van de monarchie en verder rust en orde in het land.

Op het vlak van maatschappelijke veranderingen gaf deze periode ook het nodige te zien. Er werd een burgerlijke stand ingesteld die verantwoordelijk was voor geboorte-, overlijdens- en huwelijksregisters. Daarmee had de clerus van nu af niets meer van doen. Een belangrijk gevolg was dat nu het burgerlijk huwelijk als enige kracht van wet had. Daarmee kon ook echtscheiding zijn intrede doen in de samenleving, tot dan toe onmogelijk omdat het katholieke kerkelijk huwelijk dat nadrukkelijk verbood. Veel priesters werden gedwongen te trouwen of werden gedeporteerd.

De restanten van de feodaliteit die in 1789 met in zo'n groot gebaar was beëindigd maar in nauwelijks verdeckte vorm gewoon was blijven bestaan, werden nu ook afgeschafft zonder dat het verlies aan 'bezit' nog werd gecompenseerd.

La Terreur

De Conventie was een parlement met een dubbele functie: wetgevend en uitvoerend. Een formele regering met ministers die functioneerden onder verantwoordelijkheid van een staatshoofd was er niet. Door de Conventie werden daarom comités in het leven geroepen die in die lacune moesten voorzien. Verder werden afgevaardigden uit eigen kring erop uitgestuurd om in de provincies het revolutionaire gezag te vertegenwoordigen en waar nodig af te dwingen. Deze 'gedeputeerden op missie' hadden een volledige volmacht en aarzelden niet daar ten volle gebruik van te maken. Ook de legers kregen gevolmachtigden mee om toezicht te houden op de commandanten, een voorloper van de latere Sovjet 'commissars' die het laatste woord hadden in de besluitvorming te velde.

Het was vooral de grote opstand in de Vendée die een nieuwe fase in het revolutionaire proces inluidde. De gematigde factie in de Conventie, die van de Girondijnen, werd door de meer radicale patriottische factie van de Montagnards een te toegeeflijke opstelling verweten. Onder de Montagnards bevonden zich veel leden van de politieke Club des Jacobins waaronder Danton, Saint Just en Robespierre. Die wisten de instelling af te dwingen van een tweetal gremia die voor lange tijd het beeld van de Franse revolutie zouden bepalen: het Comité du Salut Publique en het Tribunal Revolutionnaire. Onder druk van de sans culottes in Parijs die vreesden voor een spoedig einde van de revolutie nu de republiek van alle kanten werd belaagd, werden de Girondijnen in de rol van zondebok gedwongen, beschuldigd van royalistische sympathieën en een contrarevolutionaire opstelling in het algemeen.

Met de maatregelen tegen de Girondijnse afgevaardigden begon onder verantwoordelijkheid van het Comité du Salut Publique een officieel Schrikbewind waarin vermeende tegenstanders van de revolutie in feite vogelvrij werden verklaard. Het zou duren van juni 1793 tot de arrestatie van Robespierre op 27 juli 1794.

Op 17 september 1793 werd de Wet tegen de Verdachten aangenomen. Verdacht is:

'wie door zijn gedrag, zijn relaties, door gesproken woord of geschriften, partij heeft getrokken voor de tirannie, voor het federalisme, of de vijanden van de vrijheid [...], aan wie een certificaat van goed burgerschap geweigerd werd, afgezette ambtenaren, wie ooit van adel was, hun echtgenoten, ouders, kinderen, broers en zusters, wie niet constant zijn ijver voor de revolutie getoond heeft, diegenen die geëmigreed zijn, zelfs als ze teruggekeerd zijn.'

Met andere woorden: iedereen was in feite een potentiële verdachte en dat leidde tot enorme aantallen arrestaties en veroordelingen door middel van snelrecht.⁶

Omdat het zo eenvoudig was iemand verdacht te maken werden tijdens het Schrikbewind ook vele persoonlijke rekeningen vereffend. Een mooi beeld hiervan geven de gebeurtenissen in de opera *Andrea Chénier*, een historisch personage die de dood vond onder de guillotine. Recalcitranten, royalisten, speculanten die zich hadden verrijkt ten koste van de bevolking, tegenstanders van de Montagnards die een meer gematigde opstelling bepleitten, iedereen kon maar zo zijn hoofd verliezen. Een beroemd voorbeeld van optreden tegen een groep klerikalen is de veroordeling van de Carmelitessen van Compiègne die na de sluiting van hun klooster ondergronds hun illegaal geworden contemplatieve levenswandel hadden voortgezet. Poulenc heeft hen ver-eeuwigd in zijn opera *Dialogues des Carmélites*.⁷

Het Schrikbewind beperkte zich niet tot Parijs, in het gehele land stierven tienduizenden mensen onder het 'nationale scheermes'. Het zaaien van dood en verderf was echter geen doel op zich. Het Comité du Salut Publique vormde in deze periode feitelijk de regering waarbij men vooral de politieke wil van de sans culottes binnen de Parijse Commune ten uitvoer bracht. Onder het Schrikbewind werd een aantal beslissingen genomen ten voordele van het volk. De prijs van het brood en de belangrijkste levensmiddelen werd weer gereguleerd, zoals onder het ancien régime. Vermogende burgers moesten gedwongen intekenen op een staatslening. De slavernij werd afgeschaft op 23 augustus 1793. Er werd van staatswege, ten laste van geconfisqueerde goederen, voor de armen gezorgd. Robespierre pakte ook de corrupte politici en de speculanten hard aan. Onder de bedreiging van vervolging nam de valsemunterij af en de koers van de assignaten herstelde zich.

Robespierres naam is voor altijd verbonden aan het Schrikbewind, als dominant lid van het Comité du salut Publique. Hij trad echter pas later tot het Comité toe en werd net als de andere leden maar voor korte tijd benoemd. Het Comité werd regelmatig ververst door verkiezing en (her)benoeming, van een dictatoriale junta was geen sprake. Het Schrikbewind was een ultieme poging om de revolutie te redden, met grof geweld indien nodig geacht. Het was beslist geen voorbode van een nieuw autocratisch regime. Dat er aan de Terreur een einde kwam had niet zozeer een ideologische achtergrond maar was het gevolg van haar eigen 'succes'. De opstandige gebieden kwamen onder

controle, het verloop van de oorlogen tegen de externe vijanden leek te verbeteren, het directe gevaar van een royalistische coup was verdwenen, de teugels konden weer wat gevierd worden.

Niettemin speelde er wel een ideologische component een rol, de 'ontkerstening' van het land die door radicale revolutionairen tot landspolitiek was verheven en de vervanging van religie door de Cultus van de Rede. Dat ging de 'deïst' Robespierre te ver, hij was van mening dat een volk behoefte had aan enigerlei vorm van godsbesef en religie om haar morele grenzen te markeren. De aanhangers van de Cultus van de Rede werden vervolgd en Robespierre zelf introduceerde de Cultus van het Opperwezen. Op 4 juni 1794 werd door zijn toedoen de Dag van het Opperwezen gevierd waarbij hij zelf als een soort hogepriester optrad. Het stuitte op veel weerstand tegen zijn persoon en vergrootte de angst bij zijn medestrijders annex tegenstanders dat hij uit was op een persoonlijkheidscultus. En toen die tegenstanders zich sterk genoeg achtten hem aan te pakken, verdween de angel uit het Schrikbewind.

Thermidor

Een factie binnen de Conventie pleegde een staatsgreep die bekend staat als de Thermidorische Reactie verwijzend naar de 9e Thermidor II (27 juli 1794). In de nacht van 27 op 28 juli 1794 werden Robespierre en verschillende andere leidende figuren van het Comité de Salut Public gearresteerd in het Stadhuis van Parijs en in de middag van 28 juli terechtgesteld. De rol van de Montagnards was uitgespeeld. Politici zoals Fouché hoefden niet meer voor hun leven te vrezen. De vervolging van recalcitrante priesters ging echter gewoon door, ze werden met duizenden naar de strafkolonie in Frans-Guyana gedeporteerd. De Conventie (her)bevestigde de wetten die ten tijde van de Terreur aangenomen waren, onder meer de wet tegen de Verdachten. De leidende posities werden nu ingenomen door de republikeinse, gegoede burgerij. Zij kwamen niet terug op de antifeodale maatregelen, waren overtuigde antiroyalisten en voorstanders van het economisch liberalisme. De maximumprijzen voor primaire levensbehoeften werden weer afgeschaft. Een opvallend sociaal verschijnsel uit de eerste jaren na het Schrikbewind was de ostentatieve wijze waarop jongeren uit de gegoede burgerij zich begonnen te kleden. Je hoefde nu niet langer bang te zijn voor de sans culottes en kon er gewoon voor uitkomen dat je het beter had getroffen. De dracht van de Incroyables en hun vrouwelijke tegenhangers de Merveilleuses kan worden vergeleken met wat tegenwoordig 'cosplayers' worden genoemd. Bij de

Incroyables hoorde echter ook een knuppel tot de uitmonstering, niet als mode accessoire maar om in groepen als knokploegen op te kunnen treden. Na de Rode Terreur tijdens het Schrikbewind was het nu tijd voor wraak en in dat verband sprak men van de Witte Terreur.

Na de dood van zijn oudste broer had graaf Provence zichzelf geproclameerd als regent voor de wettige troonopvolger Louis XVII die gevangen zat in Le Temple. De Dauphin was nog pas acht jaar oud en als boegbeeld voor de royalisten was hij niet erg bruikbaar. Naar verluidt leefde hij onder erbarmelijke omstandigheden en twee jaar later zou hij overlijden aan de gevolgen van TBC. Toen Louis XVII op tienjarige leeftijd overleed op 8 juni 1795 riep de zelfbenoemde regent zichzelf onmiddellijk uit tot wettig troonopvolger. Toen deze Louis XVIII in 1814 daadwerkelijk koning der Fransen werd, dateerde hij zijn regeerperiode vanaf die datum, hij trad zodoende aan in het 19^e jaar van zijn regering. Vanuit zijn ballingsoord in Verona liet de aspirerende vorst op 24 juni 1795 een verklaring uitgaan waarin hij zijn politiek ten aanzien van het Franse volk uiteenzette. Het kwam erop neer dat de situatie van voor 1789 vrijwel volledig zou worden hersteld met dien verstande dat er iets moest worden gedaan aan een aantal niet gespecificeerde uitwassen. Amnestie zou worden verleend aan zijn verdoolde onderdanen maar daarvan waren de gedeputeerden die voor de doodstraf van Louis XVI hadden gestemd uitgesloten, op zich niet onbegrijpelijk. Over wat er met de onteigende bezittingen van kerk en adel zou moeten gebeuren zweeg de verklaring in alle talen. Hiermee maakte Louis XVIII zichzelf voor vrijwel alle partijen onaanvaardbaar als nieuw staatshoofd.

Kort na de 'proclamatie van Verona' landde graaf Artois op een eilandje voor de kust even ten noorden van Nantes met een legertje bestaande uit 1000 émigrés en 2000 Engelsen. Eenmaal aangekomen in de Vendée sloten zich royalisten bij hen aan en maakte men aanstalten naar Parijs op te trekken. De Conventie nam direct tegemaatregelen en onder leiding van generaal Hoche werd het legertje van Artois binnen een maand teruggedreven en gevangen genomen waarna het merendeel van de geüniformeerde émigrés werd geëxecuteerd wegens hoogverraad. Al met al had deze episode geduurd van 27 juni tot 20 juli maar daarmee was de opgelaaide royalistische koorts nog niet geweken. Dat Artois daadwerkelijk voet aan wal had gezet op het vasteland is echter niet meer dan een voetnoot in de historie gebleken.

Op 18 augustus 1795 werd door de Conventie een decreet uitgegeven dat bekend is geworden als de 'Twee-derde maatregel' waarmee men

voortliep op de nieuwe grondwet die op 22 augustus van kracht werd.⁸ Daarmee was de rol van de Conventie uitgespeeld maar om na de uitgeschreven verkiezingen aan de macht te blijven had men een bepaling opgenomen dat twee derde van de verkozenen uit haar eigen rangen moesten komen. Zodoende werd in elk geval de bestuurlijke continuïteit zeker gesteld.

De uitvoerende macht kwam nu formeel bij een regering te liggen, het parlement vervulde niet langer een dubbelrol. De regering werd het Directoire genoemd en bestond uit vijf door het parlement gekozen Directeuren. Het nieuwe parlement bestond net als in de VS uit twee kamers. Vijfhonderd afgevaardigden vormden de 'Conseil des Cinq Cents' en 250 senatoren de 'Conseil des Anciens'.

Direct liep 'heel Parijs' te loop tegen het decreet waarmee werd beoogd de actuele politieke voorkeur van de kiesgerechtigden ondergeschikt te maken aan de continuïteit. Tegenstanders van de revolutie en vooral de royalisten hadden weer een nieuw kristallisatiepunt voor hun rebellie. Uiteindelijk leidde dit tot een royalistische opstand in de hoofdstad die slechts met grote moeite kon worden neergeslagen. Daarbij speelde de nog onbekende jonge officier Napoleon Bonaparte een hoofdrol, die hem tot een revolutionaire volksheld maakte. De veldslag in Parijs waarmee de staatsgreep werd verijdeld vond plaats op 5 oktober 1795. Volgens de republikeinse kalender was dit de 13e Vendémiaire IV en onder die naam is dit moment waarop de revolutie langs de rand van de afgrond scheerde de geschiedenis ingegaan.

In de jaren hierna had het Directoire dat op 2 november was aangetreden de handen vol aan het herstellen van rust en orde in het land waarbij men af moest rekenen met de steeds weer oplaaiende oppositie van de Jacobijnse Montagnards en de toenemende invloed van de royalisten.

In deze periode werd buiten de regering volop gediscussieerd over de mogelijkheden de republiek te vervangen door een monarchie, al of niet met een Bourbon als staatshoofd. Het feit dat de tijd er ondanks de recente tegenslagen rijp voor leek was belangrijker dan de verdere uitwerking mocht het zover komen. Daarmee vormden de royalisten een wezenlijk gevaar voor het voortbestaan van de republiek en van de continuïteit van de revolutie.

Doordat elk jaar een derde van alle afgevaardigden aftrad ontstond een snelle wisseling in de samenstelling die het actuele politieke klimaat in het land weerspiegelde. Reeds in 1797 was daardoor sprake van een royalistische meerderheid in beide kamers. Het Directoire greep daarom in en op 4 september 1797 liet men 65 verkozen afge-

vaardigde royalisten deporteren naar Guyana. Feitelijk was dit een staatsgreep tegen het eigen regime. Op 30 september nam men een mogelijk nog verstrekkender besluit, de staatsschuld werd voor twee derde geannuleerd. Deze vermindering tot het geconsolideerde derde deel (Tiers consolidée) werd door 'directeur' Ramel van financiën als volgt gemotiveerd: 'De gevolgen van de vergissingen van het verleden veeg ik weg om aan de Staat de middelen te geven voor zijn toekomst.'

Het Directoire had te kampen met een overvloed aan problemen op velerlei terreinen, opgestookt door een niet aflatende oppositie zowel in het parlement als daarbuiten. In terugblik zou je kunnen stellen dat de vervanging van de absolute souvereiniteit van de koning door die van het volk niet had gebracht wat men er van verwachtte. Een heel volk laten beslissen over staatszaken, al was dat via een getrappt kiesstelsel met aan de basis een select deel van de bevolking, bleek minder werkbaar dan gehoopt. Zelfs de instelling van een oligarchie, wat het Directoire feitelijk was, had weinig effect zolang men afhankelijk bleef van de medewerking van het parlement.

Ten langen leste besloot het Directoire daarom opnieuw tot een staatsgreep tegen het eigen regime. Voor de uitvoering ervan liet men de keuze vallen op Napoleon Bonaparte, de generaal die recent met roem overladen uit Italië was teruggekeerd met een grote hoeveelheid aan oorlogsbuit. Op 18 Brumaire van het jaar VIII (9 november 1799) was het zo ver en stemde het parlement na enige 'aandrang' in met de vervanging van het Directoire door een Consulaat waarin de macht kwam te liggen bij een drietal consuls.

De bekendste van deze drie was Sieyès, een politiek overlever pur sang, de voormalige priester die in 1789 zo'n prominente rol had gespeeld in de totstandkoming van de Assemblée Nationale. Verder de jurist Ducos en generaal Bonaparte. Zijn naam kwam op de derde plaats maar in deze setting waren de twee anderen geen partij voor de man die een leger achter zich kon verzamelen. Napoleon Bonaparte maakte zich direct meester van de positie van Eerste Consul en kreeg zodoende de volledige uitvoerende macht in handen. Een tweetal commissies werd aan het werk gezet om een nieuwe grondwet op te stellen onder aansturing en toezicht van de consuls. Reeds op 15 december 1799 (24 Frimaire VIII) werd de nieuwe constitutie geproclameerd en nog voor het jaareinde werden twee van de drie nieuwe parlementaire gremia geïnstalleerd waarin deze voorzag. Als gebaar van verzoening en normalisatie werd op 28 december (7 Nivôse) afgekondigd dat de kerken voortaan weer op zondag open mochten zijn. Na tien jaar kwam er een einde aan de revolutionaire periode.